

Planine – preteklost ali prihodnost?

Gospodarska korist in idila

✍ Dario Cortese

Preteklost ali prihodnost? Ne eno ne drugo. Kakor spodaj, tako zgoraj – planine so »višinska« odslíkava »dolinske« živinoreje in so vkleščene v sedanjost, skozi katero iz njih nastaja, kar še nikoli ni bilo. Medtem ko so se številne planine drugod po Alpah, posebno na njihovem severnem obrobju, že pred več kot pol stoletja poleg svojega temeljnega poslanstva čvrsto ukoreninile še v turizmu, se naše planine samorastno nagibajo v položaj med gospodarsko rabo, ki se ponekod, vendar ne povsod, spogleduje s turizmom. Druge imajo stanovi vlogo počitniških hišic, iz nekaterih planin pa nastaja enostavno to, kar je bilo pred njimi – bolj ali manj uravnan, z gozdom poraščen svet blizu gozdne meje.

Planine v Julijskih Alpah

Glede na gospodarsko zaokroženost območij in naravno-geografske razmere planine v Julijskih Alpah zlahka razdelimo v tri velike skupine. Posebnosti in razlike planin na Tolmin-

skem, planin na Bovškem in bohinjskih planin s severnim delom Julijskih Alp so velike in očitne. Medtem ko so planine prvega območja najbolj žive v vsej Sloveniji, planine drugih dveh območij pretežno propadajo; tam pasejo le na redkih, na severnem robu se pase le mlado govedo.

Ko je leta 1950 izšla knjiga Antona Melika *Planine v Julijskih Alpah*, je bilo v tej gorski skupini, skupaj z obrobjem, 175 delujočih planin. Vse bohinjske planine so bile žive, na planinah nad Trento se je paslo po več sto ovac, na Tolminskem je bilo včasih še preveč živine na planinah.

Znane so po dobrem siru – planine na Tolminskem

V Julijskih Alpah gre nesporno prvo mesto – tako po dejavnosti pašnih skupnosti kot po gospodarskem pomenu – planinam na Tolminskem, kjer se je planinska paša najbolj obdržala. Pri tem ima pomembno vlogo tradicija in gospodarski pomen planin v preteklosti, toda še pomembnejše so naravne danosti in cestne povezave kot tudi stalež živine v dolini. Skoraj do vseh planin pripelje cesta ali kolovoz, kar je izrednega pomena pri oskrbi, dovozu materiala in odvozu sira. K lažjemu gospodarjenju prispeva tudi skupno sirarstvo in način odpašanja (kdo in kdaj skrbi za pašo), ki se je razvil zaradi pomanjkanja pastirjev.

V primerjavi s preteklostjo je opuščenih le malo planin. Število glav živine je resda manjše kot nekdanj, toda na večini živih še vedno izdelujejo sir. Območje izstopa prav po izdelavi sira in to je edino območje v Julijskih Alpah, kjer še živi tradicija izdelovanja sira na planinah, ki je obenem gospodarsko pomembna. Preživele ovčje planine so namreč le tri, na bohinjskih pa sirarstvo zamira.

Skoraj na vseh planinah stojijo obnovljeni hlevi, sirarna in bivalni prostori. Tudi pašniki so

Srečanje s ciko (ali vsaj s križano naslednico) je na bohinjskih planinah vedno redkejše.

pretežno urejeni in razdeljeni na čredinke (del pašnika, ponavadi ograjen; ko ga živina popase, se preseli na naslednjo čredinko). Ko je začela planinska paša po drugi svetovni vojni stagnirati, je dosegla najbolj kritično točko v sedemdesetih letih. Potem se je stanje začelo izboljševati in v osemdesetih letih je število živine celo narasčalo. V zadnjem desetletju je število molznic v rahlem upadanju, število mladega goveda pa se ne spreminja bistveno. Planine še vedno obnavljajo in na tej strani Julijskih Alp je njihova okusna »izkaznica« sir tolminc, narejen iz surovega mleka in zaščiten kot izdelek z geografskim poreklom. Zanimivo je, da količina izdelkov – sira in skute – na tolminskih planinah kljub nekoliko manjšemu številu molznic v zadnjih letih ni upadla, saj imajo ostale dovolj paše. O kakovosti sira govori tudi podatek, da se je zanj potrebno postaviti v vrsto – ne v trgovini, ampak na planini. V času planinske paše in sirjenja ga ponavadi tam lahko kupimo, drugače pa do njega pridemo le tako, da poznamo neko-

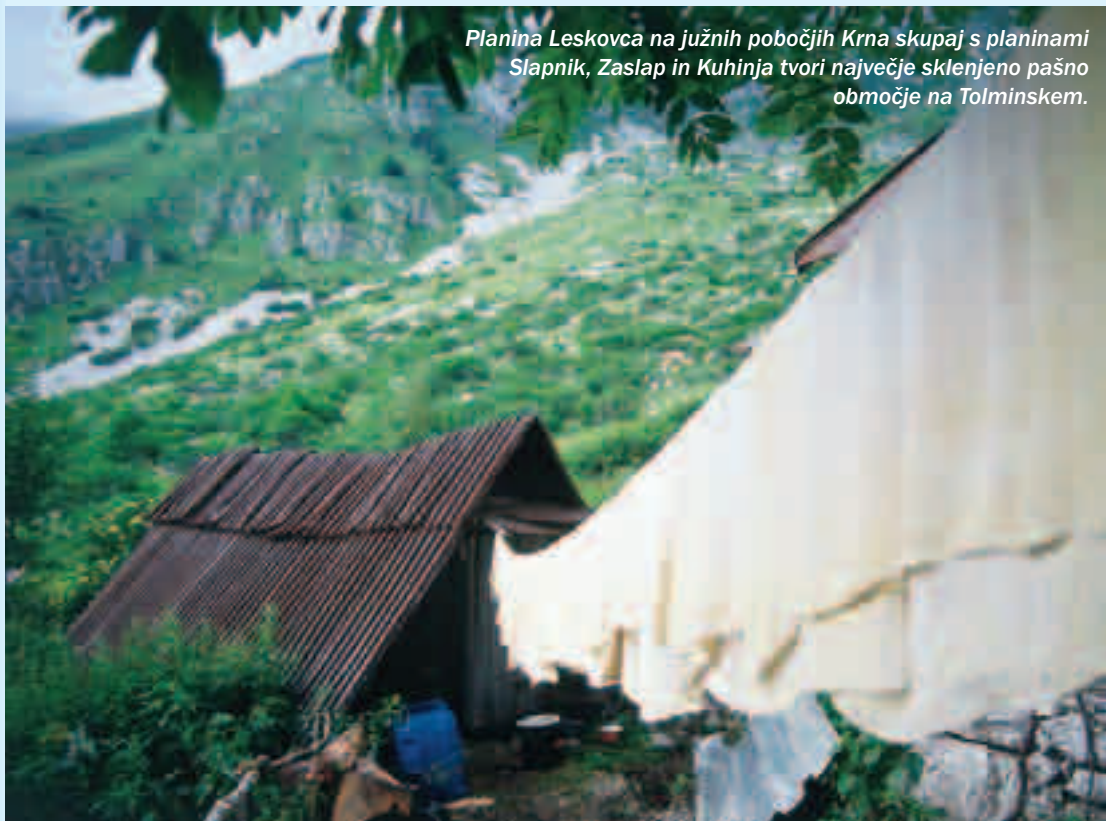
ga, ki ima krave na planini. Ko mine sezona planinske paše, pa je še komaj kje kak »prost« hlebec tolminca.

Območja z največ planinami na Tolminskem so na obeh bregovih Tolminke, pod Krnom, med Krnom in Polovnikom; prav tako pasejo tudi na Kolovratu, Matajurju in na Breginjskem Stolu. Vsega je tu okoli dvajset velikih planin in več predplanin. Poleg molznic in mladega goveda se na območju pase nekaj tropov ovc, ki so brez oskrbe. Med govejimi pasmami prevladujejo sivorjava pasma ali sivke.

Ovčje planine so redke – planine na Bovškem

Če je na Tolminskem še veliko planin, s potjo ob Soči navzgor postane slika drugačna. Od Žage naprej vstopamo v območje, ki sega do meje z Italijo in vse pod Vršič: na območje nekdanjih ovčjih planin. Tu je svet prestrm za pašo goveje živine, zato sta se v preteklosti razvili ov-

Planina Leskovca na južnih pobočjih Krna skupaj s planinami Slapnik, Zaslap in Kuhinja tvori največje sklenjeno pašno območje na Tolminskem.

čereja in kozjereja. Na začetku je bilo tu 17 planin, ker pa je ovčarstvo od takrat vedno bolj nazadovalo, so danes žive le še tri: Mangrt, Krnica in Loška Koritnica. Planina Duplje je pred osmi leti zaključila z delovanjem.

Vzrokov za propad ovčjih planin je več. Poleg povojne kmetijske politike ima pomembno vlogo odseljavanje prebivalstva, poleg tega pa so leta 1953 prepovedali pašo koz, ki naj bi delale škodo v gozdovih. Toda če Trentar ni smel imeti koz, se samo z ovcami ni več znašel. Koza in ovca se dopolnjujeta, saj gre koza vedno še višje in v strmejše predele kot ovca. Tako so v letih 1953-1978 opustili 9 planin, ostale so le tri.

Opustitvi so botrovali še težki dostopi, saj na večino teh planin vodijo le pešpoti. Cestna povezava ali dostop do še živih planin je dober, čeprav ne vedno tako ugoden kot pri govejih planinah na Tolminskem. Zgradbe – hrami na teh planinah so zidane, nove ali obnovljene; posebno Duplje je bila vzor urejene planine. Sirarna, klet za sir in bivalni prostori so ponavadi v eni zgradbi, poleg katere je hlev – gudrt (hudrt). Med ovčjimi pasmami prednjači bovška ovca, ki je dobro mlečna in prilagojena hoji po strmem terenu. Sedanje stanje ovčjih planin – v zadnjem desetletju je število mlečnih ovc precej upadlo – se nagiba k temu, da bo kot edina pomembna planina na območju ostala Mangrt, ki jo pri življenju drži in spodbuja turizem – prav blizu njenih stanov drži cesta na Mangrsko sedlo. Tudi ovčji bovški sir ima enak status kot kravji sir s tolminskih planin: je izdelek z geografskim poreklom in z zaščitenim imenom, prav tako narejen iz surovega mleka.

Majerji in majerce so preteklost – Bohinjske planine

Bohinjske planine zamirajo. Nekdaj je bilo v gorskem svetu med Triglavom in Spodnjimi Bohinjskimi gorami, med Komno in Pokljuko vse polno planin, danes so žive le še nekatere, in še to le deloma.

Bohinjske planine so nekaj posebnega. Skoraj do vseh vodijo le pešpoti, tako da so dostopi z živino težavni. V nasprotju s skupno pašo drugih dveh območij se je tu razvilo individualno pašništvo – planšarstvo. Zato je značilna podo-

Sirjenje na planini Božca na Breginjskem Stolu; po glavni pašni sezoni (na sicer goveji planini) ostanejo koze, ki dajejo zelo kakovostno mleko za še kakovostnejši sir.

ba vsake planine veliko število majhnih lesenih stanov in zidana sirarna – to je pravo planinsko naselje. Za živino vsakega gospodarja je skrbel poseben majer ali majerca, namolženo mleko so prodali v sirarno, ki jo je upravljala kmetijske zadruha. Posebnost so tudi različne »ravni« planin, saj Bohinjci poleg senoženih poznajo še spodnje in visoke planine. Živina se je selila z enim na druge, odvisno od časa in paše. Nekoč je bilo veliko cik, to pasmo pa danes le še redko srečamo; več je simentalk in križancev s cikami.

Ko je povojni čas ukazal zaposlitev v dolini, so v petdesetih letih prejšnjega stoletja zgradili sirarno v Srednji vasi, ki je »vzela« sirarje s planin. Organizacijske težave in razprtije so dodale svoje in planine so začeli opuščati. Kmetijska zadruha je nekatere sirarne prodala. Tako se je nekdanje življenje planin zamrlo, veliko stanov je propadlo, pašnike zaraščajo koprive in kislica. Sirjenja v taki meri, kot ga srečamo na tolminskih planinah, ni nikjer. Resda so planine izredno lepe na pogled, toda gospodarskega pomena skorajda nimajo več. Zaradi značilne arhitekture so veliko večjega pomena kot primer kulturne krajine. Na nekaterih planinah se pase mlado govedo, med še živimi pa prednjačita Laz, ki je najbolj avtentična ne vsem območju,

in Krstenica. Od Pokljuke, kjer je še nekaj planin z živino iz Bohinja, pa do severnega roba Julijskih Alp je še kar nekaj planin (Mežakla, Vrataška planina, nad Martuljkom), na katerih pa se pase le mlado govedo, ali pa so povsem opuščene.

Planine v Kamniško-Savinjskih Alpah

Poglavitna značilnost gorske skupine so nekatera izredno velika pašna območja - Velika planina, Menina, delno tudi Krvavec -, kjer se pase po več sto glav goveje živine. To dopuščata dokaj izravnani teren in obširne travnate površine, med katerimi so mnoge nastale s krčenjem gozdov. Tudi zaradi tega je dostop do planin v večini primerov možen po gozdni cesti ali traktorski poti in le do redkih držijo samo pešpoti.

V nasprotju z omenjenimi ležijo druge planine na bolj razgibanem terenu, ki ne dopuščata razvoja do takega obsega. Edino Dleskovška planota (Veža), Golte in greben od Smrekovca do Raduhe nudijo bolj uravnani svet. Tudi tu planine ležijo pretežno v pasu gozda, zato je zaraščanje skoraj povsod precejšnja težava, ki je najbolj izrazita na Smrekovcu. Za pašo govedu so najbolj neugodna pobočja gora nad Solčavo v Zgornji Savinjski dolini. Nekdaj so tam prevladovali ovce, danes pa jih zaradi neurejenih razmer na trgu tam srečamo le majhno število.

Izstopajoča značilnost je vrsta pašne živine, med katero so molznice izjema. V večini primerov prevladujejo telice, med katerimi so še breje ali presušene krave, v manjši meri tudi biki na (ponavadi) ločenih čredinkah, medtem ko je molznih krav v večini primerov izredno malo.

Izdelava sira in skute v Kamniško-Savinjskih Alpah ni bila nikoli zares razvita. Eden izmed vzrokov, da ni prišlo do razmaha sirarstva, je zelo preprost. Izviri so redki in skoraj vsaka planina ima komaj dovolj vode za živino. Na pašo so vedno dajali predvsem mlado govedo, molznice pa so ostajale doma, ker so mleko oddajali. Tako je še danes in sploh ni v navadi, da bi molzne krave dali na planino, razen morda ene za pastirja. Sirjenje je tako prinesel šele novejši čas z razvojem gorskega turizma, izraziti primer je Velika planina. Vendar je izdelava sira oziroma

skute na zelo osnovni ravni; znani pa so čudoviti trniči, zvončasto oblikovani in okrašeni sirčki. V večini primerov predstavljata ponudbo planincem kislom mleko in skuta, tako da izdelava sira ni gospodarsko pomembna panoga kot na primer na tolminskih planinah.

Za precejšen del planin je značilno, da se je ohranil individualni način gospodarjenja, kar je posledica lastninskih razmer. Take so planine na vzhodnem delu Golt (Šmihelske planine), nad Tuhinjsko dolino na pobočjih Menine in na območju med Smrekovcem in Raduho in nekatere planine v Zgornji Savinjski dolini. Po številu jih je veliko, vendar so povečini manjše in zato po številu živine močno zaostajajo za večjimi planinami, kjer gospodarijo skupno.

Zaradi odsotnosti molznih krav na planinah ni veliko stavb in ljudi. Tudi če na planini stoji (ponavadi manjši) hlev, je živina pretežno na prostem. Na manjših zasebnih in tudi nekaterih skupnih planinah je živina velikokrat brez pastirja. Lastniki občasno pridejo pogledat živino, ki se pase s pomočjo ograd ali naravnih meja. Sicer velja, da za govedu skrbi le eden ali dve kvečjemu dva pastirja. Kmetje se le izjemoma lotevajo načina odpašanja, po katerem je število dni odvisno od števila glav, ki jih imajo na planini. Izjema je območje Velike planine, kjer se je ohranilo individualno gospodarjenje na pašnikih velikih razmer. Na treh planinah je relativno veliko molznih krav in izjemno veliko ljudi in stavb, kar daje planinam povsem poseben značaj.

Opuščanje planin v Kamniško-Savinjskih Alpah ni bilo tako izrazito kot na primer v Bohinju. Izraziti primer opuščanja so le planine na Jezerskem, ki jim povojni razvoj ni bil naklonjen, in deloma na Smrekovcu. Ponekod, denimo na severnem delu Menine, se je zgodilo celo nasprotno in se je število povečalo ali ohranilo na nivoju izpred druge svetovne vojne. Močan upad je opazen le pri ovčereji.

Planine v Karavankah

Če seštejemo veliko gorskih travnikov in uravnanih tik pod gozdno mejo in dodamo dovolj izvirov, dobimo vrsto karavanških planin. V zahodnem, nižjem delu grebena nad Ratečami in

Podkorenom ni planin, ampak le vaški pašniki, na katere dnevno odganjajo živino. Zato je to edini predel v Karavankah, kjer se pasejo molzne krave. Prve prave planine srečamo šele nad Srednjim vrhom, vzhodno od Kepe pa se začneja skoraj neprekinjena »veriga« planin, ki si sledijo od Babe čez Golico, Stol in Begunjščico vse do konca grebena Košute. To je najbolj sklenjeno pašno območje v naših gorah sploh, na katerem se v zračni črti okoli 35 kilometrov zvrsti več kot dvajset planin. V vzhodem nadaljevanju Karavank je še nekaj planin oziroma višinskih pašnikov na območju Olševe, Plešivca in Pece.

Za planine v Karavankah je bila v preteklosti značilna dokaj stalna paša, ki jo je sicer precej zmanjšalo povojno obdobje, v sedemdesetih letih pa so podobno kot drugje tudi planine v Karavankah preživljale največjo krizo in na nekaterih je paša zamrla. Kljub temu je večina nekdanjih planin danes obnovljena in gospodarsko pomembna, nekatere pa so na višku razvoja.

Na karavanških planinah se pase pretežno mlado govedo, na nekaterih je tudi po nekaj konj, v višjih predelih se pasejo ovce. Travnih površin je v gorstvu več kot v drugih dveh gorskih skupinah pri nas in grebeni kot Belščica, Begunjščica in Košuta so s travo poraščeni po pobočjih prav do vrha - 2000 do 2200 metrov visoko. Zato so taki grebeni idealni pašniki za ovce, ki se jih je včasih tu paslo bistveno več kot danes. Primer izrazito ovčjih planin oziroma pašnikov so Golica, Belščica in Begunjščica.

Na govejih planinah se pasejo predvsem telice in krave s teleti. Molzne živine praktično ni in tudi v preteklosti so le na redkih planinah imeli mlečno živino.

Planine, na katerih se pase več živine kot kdajkoli prej, v Karavankah niso redke in črede štejejo po sto in več glav. Največje pašno območje je vrsta planin pod Košuto, od Kofc do Dolge njive. ●

Območje Krvavca je obsežen gorski pašnik, na katerem se pase predvsem mlado govedo.

